

SOSYAL BİLİMLER
**Genç Akademisyenler
Sempozyumu 1**

BİLDİRİLER KİTABI

8-9 Mayıs 2015

Mardin

Editörler:

Bilal TOPRAK
Ahmet AKBAŞ
Fikret ÖZÇELİK

ISBN:

978-605-66263-0-2

Sertifika No:

33327

Basım:

Düzenleme Kurulu

Bilal TOPRAK, Mardin Artuklu Üniversitesi (MAÜ), Araştırma Görevlisi, **Cemal ÜLKE**, MAÜ, Doktora Öğrencisi, **Ahmet ALAN**, MAÜ, Yüksek Lisans Öğrencisi, **Ferda OCAKHANOĞLU**, MAÜ, Lisans Öğrencisi, **Esra ERKAR**, MAÜ, Lisans Öğrencisi, **Emine YİĞİT**, MAÜ, Lisans Öğrencisi, **Fırat BEYAZER**, MAÜ, Lisans Öğrencisi, **Enes BOZGEYİK**, MAÜ, Lisans Öğrencisi, **M. Şahin DOĞU**, MAÜ Lisans Öğrencisi

Şubat 2016

www.kadimakademi.org.tr
akademigencligi@gmail.com

KADİM AKADEMİ

13 Mart Mah. 33. Sok. Aksoy-Su Apt. No:1 Artuklu/MARDİN

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE BİR ENDÜSTRİ MİRASI: FESHANE Murat ÇAĞLAYAN*

Özet: Feshane; Osmanlı modernizasyonunu sosyal, politik, askerî ve ticari yönden destekleyen, Nizam-ı Cedid'den ilham alan ve 2. Mahmut'un Yeniçerileri kaldırması ile resmîleşen bir kurumdur. 1835 yılında kurulup üretime geçen ve aradaki uzun zaman diliminde karşılaştığı birçok engeli aşmış 1986 yılına kadar gelmiş en eski Osmanlı fabrikalarındandır. Ancak 1986 yılında İstanbul'daki imar faaliyetleri nedeniyle, Haliç'te yer alan bütün sanayi kuruluşlarının kaldırılması nedeniyle diğer örneklerle beraber büyük kısmının yıkılmasından kurtulamamıştır. Bugün kültür merkezi olarak kullanılan fabrikanın dokuma atölyesi binası, prefabrike olarak inşa edilen ilk sanayi yapılarından birisi olması nedeniyle muhafaza edilmiştir. Fabrika, sanayileşmeye geç de olsa başlamış olan Osmanlılardan günümüze kalan nadir endüstri miraslarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, endüstriyel miras, fes, feshane.

Feshane'nin Kuruluş Süreci

Feshane, öncelikle 1835 yılında kurulup üretime geçen ve aradaki uzun zaman diliminde karşılaştığı birçok engeli aşmış 1986 yılına kadar gelmiş en eski Osmanlı fabrikalarından biridir. Ancak 1986 yılında İstanbul'daki imar faaliyetleri nedeniyle, Haliç'te yer alan bütün sanayi kuruluşlarının kaldırılması nedeniyle diğer örneklerle beraber büyük kısmının yıkılmasından kurtulamamıştır. Bugün kültür merkezi olarak kullanılan fabrikanın dokuma atölyesi binası, prefabrike olarak inşa edilen ilk sanayi yapılarından birisi olması nedeniyle muhafaza edilmiştir (Küçükerman, 1988, s.17).

Yeniçeri Ordusu ortadan kaldırılıp, yerine yeni ve düzenli bir ordu kurulduktan sonraki yıllarda Osmanlı'da makinalı sanayi kuruluşları artmıştır. Sultan 2. Mahmut'un kurduğu "Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu" ile birçok yenilik başlamıştır (Önsoy, 1984, s.195). Özellikle yeni ordunun giyim kuşamının karşılanması gereklidir.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, muratcaglayan@artuklu.edu.tr

Askerin fes giymesinin kararlaştırılması, padişahın fesli asker taliminden etkilenmesiyledir. Hikâye, Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa'nın Mısır'dan dönmesiyle başlar. Mısır'dan dönerken İzmir'e uğramış ve burada Fransız çavuşun yaptığı talimden etkilenmiştir. Emrindeki bahriyelilerden bir taburu iki ay boyunca Fransız çavuşa eğittirmiştir. Başlarına fes giydirerek İstanbul'a getirdiği taburu, Sultan Mahmut'a Gülhane önündeki meydanda takdim etmiştir. Sultan, bu askerlerin kıyafetlerini ve feslerini çok beğenmiştir. Hassa Ordusu'nun Fransız talimi görmesine karar vermiştir (Sarç, 1940, s.435). 1826 yılında askerin fes giymesinin kararlaştırıldığı vakit, Tunus Beylerbeyine 50.000 fes sipariş edilmiştir. İçeride de fes üretimine girişilmiş, 1835 'te Feshane açılmıştır (Şakir, 1957, s.8).

Aynı dönemde Hereke ve Bakırköy çuha, bez ve kumaş fabrikaları da ordu için üretim yapmaktadır (Küçükerman, 1988, s.72). Bunların arasında en başarılı olanı Feshane'dir. Öbürleri değişen teknolojiye ayak uyduramamıştır.

İlk önce Kadirga'da Cinci Meydanı'nda bir konakta fes üretimine başlanmıştır (Dölen, 1994, s. 297-298). (Şekil 1) Buradaki fes üretimi yetersiz kalınca işletme, 1839'da Abdülmecid'in fermanı ile Haliç'te, Defterdar'daki 3. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın sarayının "Feriye" kısmına taşınmıştır. (Şekil 2) "Feshane Fabrika-i Hümayunu" olarak adlandırılan binada fesin yanında aba, çuha ve halı üretimine de başlanmıştır. O tarihte dinkleme²⁶⁰ için 40 kadar katırın döndürdüğü dolaplar kullanıldığından, Feshane için Filibe ve Hayrabolu'da İspanyol koyunları beslendiğinden ve sürülerin bakımı için hazinenin yüksek ücretler ödediğinden bahsedilmiştir (Küçükerman, 1988, s.130-135).

Feshane'nin Donanımı

Fabrika, 1843-1851 arasında yeniden düzenlenmiştir. Fes haricinde kumaş üretimine de başlanıp fabrikanın idaresi Belçikalı uzmanlara bırakılmıştır. İngiltere, Fransa ve Belçika'dan buhar makinesi ile çalışan iplik, dokuma ve apre makineleri getirilmiştir. Müller-Wiener (1992, s.53-120), Belçika'dan getirilen makinelerin markasının "Göpelwerke" olduğunu belirtmektedir. (Şekil 3, 4) Gene Belçika'da imal edilen prefabrik çelik sütunların bu tarihlerde getirildiği sanılmaktadır. (Şekil 5)

Feshane'de Üretim

Artık tam anlamıyla bir dokuma fabrikası olan ve 1860'ta 200-250 kişinin çalıştığı Feshane'de, yıllık kumaş üretimi 216.000 metre ve günlük fes imalatı 1300-1500 adettir. İhtiyacı karşılamadığı için Tunus, Fransa ve Almanya'dan yıllık 500.000 ile 600.000 adet arası fes ithal edilmiştir. 1843'te fabrikanın yönetimi Darphane-i Âmire'ye, 1849'da da Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır (Küçükerman, 1988, s.130-160).

1845-1850 arasında 400.000 fes ve 30.000 metre çuha üretmiştir, bu da yıldan yıla kapasitesinin arttığını göstermektedir.1856'da Paris sergisine katılan malların arasında Feshane'de üretilen fes, battaniye ve kravatlar sergilenmiştir. Çeşitli dokuma ve başlıklar için Feshane-i Hümayun'a madalya verilmiştir. 1893 Chicago Uluslararası Sergisi'ne katılan Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden Feshane Fabrikası, sergilediği koyu-açık kırmızı fes ve yünlü kumaşlarla iki ödül daha kazanmıştır (Küçükerman, 1988, s.130-160).

Feshane'nin Yeniden Yapımı

1866'da çıkan bir yangında, bir buhar makinesi dışında fabrika tamamen yanmış ve hemen ardından 1868'de aynı yerde yeniden inşa edilmiştir. 1877-1921 arasında "Fes ve Melbusat-ı Askeriye Fabrikası" olarak "Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye" emrinde çalışmıştır. Bu yıllarda Mimar Krikor Balyan tarafından genişletilmiş ve büyük ölçüde yenilenmiştir (Dölen, 1994, cilt 3, s.250). Binanın üzerindeki kitabeye göre yenilenme tarihi 1885'tir. (Şekil 6)

²⁶⁰ Dinkleme, kumaşı sıkı ve yoğun bir hale getirmek için yapılan bir keçeleştirme işlemidir. Detay için bkz: Url 1.

1925'te askeri idareden Sanayi-i Maadin Bankası'na devredilip "Feshane Mensucat Ticaret A.Ş." olarak işletilmiştir. 1937'de şirket tasfiye edilerek Sümerbank'a devredilmiştir. Aynı yıl Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'ne bağlanmış, adı "Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası" olmuştur. (Şekil 7) Burada Sümerbank'ın öteki fabrikaları için yedek parça ve çeşitli makineler de üretilmiştir. 1949'da önemli bir yangın geçirmiş ve zarar gören yerleri yeniden inşa edilmiştir (Küçükerman, 1988, s.237).

Feshane'nin Kapanışı

1986'ya kadar özgün işlevi ile kullanılan fabrika, bu tarihte İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından boşaltılmıştır. (Şekil 8, 9) Fabrikanın hazır giyim bölümü Bakırköy'deki dokuma fabrikasına taşınmıştır. Ardından Haliç'i ve çevresini temizleme projesi kapsamında prefabrik büyük dokuma salonu dışında, binaların hepsi İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yıktırılmıştır. (Şekil 10)

1989'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Dr. Nejat Eczacıbaşı Kültür ve Sanat Vakfı'nın sponsorluğunda 3. İstanbul Bienali için düzenlenmiştir. Kısa süre içinde bienale hazırlanması gereken yapının düzenlenmesi için, daha önce Paris'te Museed'Orsay'ın yeniden işlevlendirme projesini gerçekleştiren Mimar Gae Aulenti davet edilmiştir (Soley, 1992, s.70-80). Mimara Türkiye'den Mimar Reşit Soley yardımcı olmuştur. Yapının ekleri kaldırılmıştır. 1990'daki bienalin ardından Vakıf ile Belediye arasındaki anlaşmazlık nedeniyle fabrika İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş ve yeniden işlevlendirme süreci başlamıştır. 1992 yılında çağdaş el sanatları müzesine dönüştürülmüştür. Bu arada fabrikanın tüm donanımı yitirmesi ve kuzey cephesinin sular altında kalması önlenememiştir (Köksal, 2005, s.58-61). (Şekil 21)

1998'te Mehmet Ekiz tarafından, el sanatları çarşısı, sergi, fuar, konser gibi işlevleri almak üzere restore edilmiştir. Brüt 8000 metrekare kapalı alanı olan binanın kullanım alanı 7570 metrekaredir ve farklı büyüklükteki 5 ayrı bölümden oluşmaktadır. (Şekil 32) Yapının 2421 metrekarelik alanı, el sanatları çarşısı ve kahveli çarşı olarak değerlendirilmiştir. Önceki restorasyon uygulamasından kalan alçıpan eğrisel duvar; fuaye alanı oluşturmak üzere çok amaçlı salonun önünde kullanılmıştır. Yapının çevresindeki 56.000 metrekarelik alanın 18.000 metrekaresi otopark; kalanı da yeşil alan, süs havuzu ve gezi-servis alanı olarak düzenlenmiştir. Yapının eski işlevine dair hiçbir referans kalmamıştır (Köksal, 2005, s.60). Bugün sadece işlevlerini yitiren su deposu ve boyahane bölümleri ayaktaadır. (Şekil 43)

Feshane'nin Bugünü

İstanbul, 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 15.01.1977 gün ve 9591 sayılı karar ile "korunması gerekli kültür varlığı" olarak tescil edilmiş olan Feshane; bugün Beltur A.Ş. tarafından "Feshane Uluslararası Fuar Kongre ve Kültür Merkezi" adı ile işletilmektedir. Bu merkez; II. Mahmut Salonu (4000 m²), Haliç Salonu (1800 m²), Küçük Bedesten Salonu (600 m²) ve Sadabad Salonu (330 m²) ile toplam dört salon ve restorandan (200 m²) oluşmaktadır (Url 2).

Bugün, adı "Uluslararası Kültür Merkezi" olan Feshane'nin salonları ulusal etkinliklere bile hizmet edecek tefrişten yoksun durumdadır. Mevcut salonları küçük çaplı fuar, düğün vb. etkinlikler için kullanılabilecek boş mekânlardan ibarettir.

2014 yılının Aralık ayında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Feshane'yi, Yenikapı'da 9 bin metrekarelik yeni bir alana taşıyacaklarını açıklamıştır (Url 3). Anıtın taşınmasının söz konusu edilmesi; akla, mantığa ve koruma kurallarına sığmamaktadır. Tarihî yapıların ve çevrenin korunması hakkında uluslararası bir çerçeve belirleyen, Türkiye'nin de kabul ettiği bir antlaşma olan Venedik Tüzüğü'nün ilgili maddeleri şöyledir:

"Madde 6- Kültür varlığının korunması, ölçeği dışına taşmamak koşuluyla çevresinin de bakımını içine almalıdır. Eğer geleneksel ortam varsa, olduğu gibi bırakılmalıdır. Kütle ve renk ilişkilerini değiştirecek hiçbir yeni eklentiye, yok etmeye ya da değiştirmeye izin verilmemelidir.

Madde 7- Bir kültür varlığı tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Kültür varlığının tümünün, ya da bir parçasının başka bir yere taşınmasına kültür varlığının korunması bunu gerektirdiği ya da çok önemli ulusal veya uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında izin verilmemelidir.” (Ahunbay, 2011,s.150).

Topbaş; etkinlikler için Feshane'nin kapasitesinin yetersiz olduğunu ve Haliç kıyısındaki trafik sorununu bahane etmektedir. Şüphesiz, Feshane bir kültür merkezi olarak inşa edilmemiştir. Yapılan restorasyonlarla gene de aynı anda yüzlerce kişiye hizmet etmektedir. Lakin uluslararası koruma kuralları gereği anıt yerinde korunmalıdır. İstanbul'un yeni bir kültür merkezine ihtiyacı var ise yenisi yapılır. Feshane'yi ait olduğu Haliç kıyısından koparıp Yenikapı'ya taşımak ve eserin özgünlüğünü bozarak alanını genişletmek hiçbir koruma ahlakına sığmamaktadır. Feshane, yerinde korunmalı ve kapasitesinin taşıyabileceği organizasyonlara hizmet etmelidir. Olası bir taşınma sonrasında boşalacak olan arazisinin imara açılıp rant getirecek bir müdahalede bulunulması işten bile değildir. Feshane, Türkiye'de az sayıdaki endüstriyel kültür mirası örneklerinden biridir. Günümüze kadar kısmen de olsa ayakta kalabilmiş, Osmanlı'nın bu ilk prefabrik fabrikasının üzerine daha ehemmiyetle eğilip hak ettiği değer verilmelidir. Haliç bölgesi Osmanlıların sanayi devrimi sonrası kurdukları ilk sanayi bölgesidir ve bu alanda, günümüze kadar gelebilen nadir eserlerden biri olan Feshane'nin yerinde korunması için yetkililerin gerekli bilinç ve duyarlılığa sahip olmaları beklenmektedir. (Şekil 54-15).

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2011). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayın.
- Dölen, E. (1994). "Feshane". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt: 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Köksal, G. (2005). *İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri*. Doktora Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Küçükerman, Ö. (1988) Feshane Defterdar Fabrikası. Sümerbank. İstanbul.
- Müller-Wiener, W. (1992). *15-19. Yüzyıllar arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler. ed. E. İhsanoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Önsoy, R. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umum-i Osmani. Ankara.
- Sarç, Ö. C. (1940). *Tanzimat ve Sanayimiz*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Soley, R. (1992). Usta, *Tasarım*. Sayı: 30. İstanbul.
- Şakir, Z. (1957). Tanzimat Devrinden sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Url 1: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dinkleme> (erişim: 10.04.2015).
- Url 2: <http://www.feshane.com.tr/tr/index.htm> (erişim:09.04.2015).
- Url 3: <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/441178--feshane-tasiniyor> (erişim:09.04.2015).

EK: Feshane'nin Kronolojisi

- **1834**'te ilk önce Kadirga'da Cinci Meydanı'nda bir konakta fes üretimine başlanmıştır. (2. Mahmut)
- **1839**'da Abdülmecid'in fermanı ile Haliç'te 3. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın sarayının "Feriye" kısmına taşınmıştır. Feshane Fabrika-i Hümayunu. (Fesin yanında aba ve halı üretimine de başlanmıştır. O tarihte dinkleme için 40 kadar katırım döndürdüğü dolaplar kullanılmıştır.)
- **1843-1951** arasında yeniden düzenlenmiş, İngiltere, Fransa ve Belçika'dan buhar makinesi ile çalışan iplik, dokuma ve apre makineleri getirilmiştir. Artık dokuma fabrikası olmuştur.
- **1843**'te fabrikanın yönetimi Darphane-i Âmire'ye, 1849'da da Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.
- **1866**'da çıkan bir yangında, bir buhar makinesi dışında fabrika tamamen yanmış ve hemen ardından 1868'de aynı yerde yeniden inşa edilmiştir.
- **1894**'te Mimar Krikor Balyan tarafından genişletilmiş ve büyük ölçüde yenilenmiştir.
- **1895**'te Feshane'ye çırak yetiştirmek üzere Fabrika bünyesinde "Sanayi Sıbyan Mektebi" açılmıştır.
- **1916**'da tekrar genişletilip yenilenmiştir.
- **1917**; Türkiye'deki dokuma sanayinin en büyük kuruluşu.
- **1877-1921** arasında "Fes ve Melbusat-i Askeriye Fabrikası" olarak Levazımat-ı "Umumiye-i Askeriye" emrinde çalışmıştır.
- **1925**'te askeri idareden Sanayi-i Maadin Bankası'na devredilip "Feshane Mensucat Ticaret A.Ş." olarak işletilmiştir.
- **1937**'de şirket tasfiye edilerek Sümerbank'a devredilmiştir. Aynı yıl Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesine bağlanmış, adı "Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası" olmuştur. Burada Sümerbank'ın öteki fabrikaları için yedek parça ve çeşitli makineler de üretilmiştir.
- **1949**'da önemli bir yangın geçirmiş ve zarar gören yerleri yeniden inşa edilmiştir.

•**1986**'ya kadar özgün işlevi ile kullanılan fabrika, bu tarihte İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından boşaltılmıştır. Fabrikanın konfeksiyon bölümü Bakırköy'deki dokuma fabrikasına taşınmıştır. Ardından Haliç'i ve çevresini temizleme projesi kapsamında prefabrik büyük dokuma salonu dışında, binaların hepsi İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yıktırılmıştır.

•**1989**'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Dr. Nejat Eczacıbaşı Kültür ve Sanat Vakfı'nın sponsorluğunda 3. İstanbul Bienali için düzenlenmiştir. Yapının ekleri kaldırılmıştır.

•**1990**'daki Bienal'in ardından Vakıf ile Belediye arasındaki anlaşmazlık nedeniyle fabrika İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş ve yeniden işlevlendirme süreci başlamıştır.

•**1992** yılında çağdaş el sanatları müzesine dönüştürülmüştür. Bu arada fabrikanın tüm donanımı yitirmesi ve kuzey cephesinin sular altında kalması önlenememiştir.

•**1998**'te Mehmet Ekiz tarafından, el sanatları çarşısı, sergi, fuar, konser gibi işlevleri almak üzere restore edilmiştir. Yapının eski işlevine dair hiçbir referans kalmamıştır.

•**2012**, Feshane bugün, Beltur A.Ş. tarafından "Feshane Uluslararası Fuar Kongre ve Kültür Merkezi" adı ile işletilmektedir.

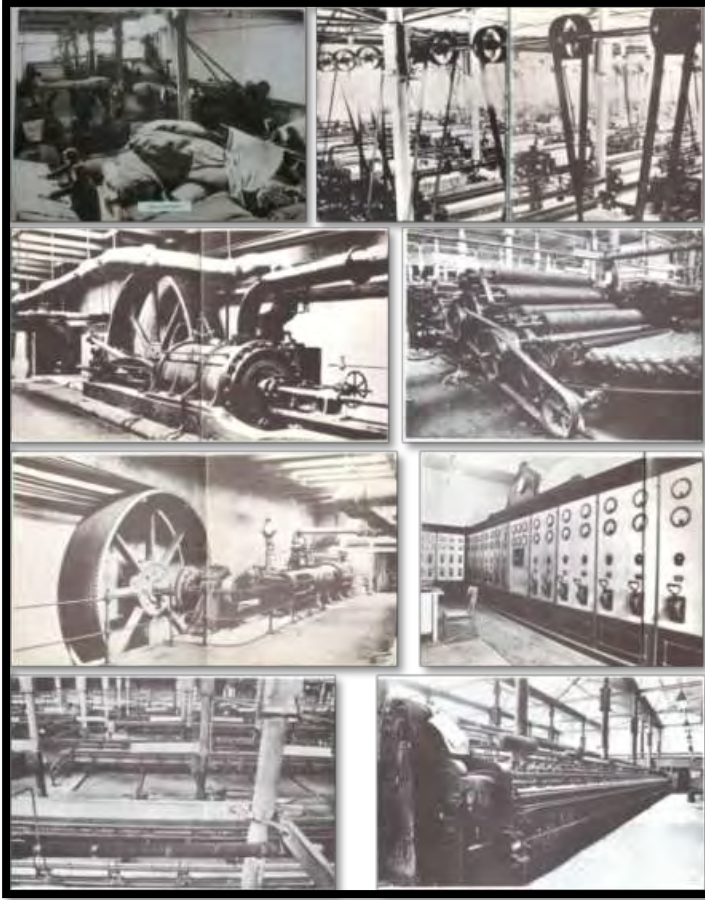
ŞEKİLLER:

Şekil 1. İlk olarak 1835 yılında “hazine-i hassa”ya ait bir konakta kurulduğu söylenen Feshane’nin yer aldığı kadirga ve yakın çevresi (Küçükerman, 1988).

Şekil 2. 1899-1900 İstanbul haritası ve Feshane’nin çevresi (Küçükerman, 1988).

Şekil 3. 20. yüzyıl başında Feshane içindeki makine ve bölümlerden görünüm (Küçükerman, 1988 ve Feshane Galerisi, 2013).

Şekil 4. 20. yüzyıl başında Feshane içindeki makine ve bölümlerden görünüm (Küçükerman, 1988 ve Feshane Galerisi, 2013).

Şekil 5. Prefabrik çelik sütunlardaki “Belçika imalatı” yazısı (Çağlayan, 2013)

Şekil 6. 19. yüzyılsın Feshane inşa edilirken (Küçükerman, 1988 ve Feshane Galerisi, 2013).

Şekil 7. Değişik dönemlerde Feshane'nin reklam afişleri (Küçükerman, 1988).

Şekil 8. Feshane'nin son günleri, 1986 (Küçükerman, 1988).

Şekil 9. Terk edildikten sonra Feshane, 1989 (Köksal, 2005).

Şekil 10. Yıkılmadan önceki planı (kırmızı alanlar ayakta kalanlar).

Şekil 11. Feshane sular altında, 1990 (Köksal, 2005).

Şekil 12. 1998'deki plan kurgusu (Köksal, 2005).

Şekil 13. Ayakta kalan boyahane ve su deposu (Çağlayan, 2013).

Şekil 14. Ana giriş kapısının geçmişten günümüze görünüşleri (Küçükerman, 1988; Feshane Galerisi, 2011 ve Çağlayan, 2011).

Şekil 15: Feshane'nin bugünü (Url 2, 2015 ve Çağlayan, 2015).